

میرفته است (۱) از کاریان آتش را به کمپ آتشگاه که آتشکده شمالی فسا باشد برده اند و از آنجا آن را به نیریز و مشیز و از آنجا به هندوستان برده اند. در مشیز محلی بنام گنبد پیر جاسوس موجود است. (۲)

آقای پروفیسور واندنبرگ بلژیکی (۳) در کتابی که بتازگی در باره باستان شناسی ایران بچاپ رسانیده است (۴) درباره آتشکده کاریان چنین مینگارد: « در کاریان ویرانه های آتشکده ای را که بقایای آذر فرنبغ یکی از سه آتش بزرگ ایران باستان است دیدیم، بدبختانه امروز چیز مهمی از آن آتشکده معظم نمانده است...» (۵)

(۱) دو آتشکده بزرگ دیگر یکی آتشکده شاهنشاهی بنام آذر گشنسب یا آذر گشن در محل معروف بتخت سلیمان واقع در جنوب آذربایجان (۴۹ کیلو متری شمال تکاب) و دیگری آتشکده دهگانان و برزگران بنام آذر برزین مهرد در کوه های ریوند خراسان بوده است که بعقیده استاد پورداوود احتمالاً در محلی بنام آبر شهر بوده برخی هم تصور مینمایند محل آن در حول و حوش بقعه قدمگاه نزدیک نیشابور یا همان حدود باشد.

(۲) اطلاعات فوق بوسیله دانشمند گرامی جناب آقای مهندس احمد حامی تحصیل و اظهار گردیده در اینجا نقل شده است.

(۳) Prof. L. Vander Berghe

(۴) آقای پروفیسور کترلوئی واندنبرگ استاد دانشگاه گاند (Gand) بلژیک در سال ۱۳۳۰ شمسی در دانشگاه تهران و بهزینة آن بتکمیل تحصیلات و مطالعات خود اشتغال داشت و از اداره کل باستان شناسی تقاضا نمود برای عزیمت وی بتخت جمشید و انجام بررسیهای باستان شناسی در محل تاریخی مزبور مساعدت های لازم بعمل آورند و نخستین بار پس از رفتن بدانجا در ماه های خرداد و تیر ۱۳۳۰ با همکاری بنگاه علمی تخت جمشید در تهیه های ما قبل تاریخی جلگه مرو دشت باحداث گمانه ها و انجام تجسسات علمی پرداخت و از آن پس چند مرتبه دیگر بایران آمد و به تخت جمشید رفت و با کمکهای مستمر و مداوم بنگاه علمی مزبور مسافرت های علمی و کاوشها و تحقیقات خود را در استان تاریخی فارس ادامه داد و در بسیاری موارد که حتی با اتومبیل حیب هم نمی توانست بمحل های مورد علاقه خود دست یابد بوسیله چارپایان یا دوچرخه و حتی پیاده باتفاق آقای علیمراد برزو از کارکنان بنگاه علمی تخت جمشید که در کلیه مراحل باتفاق ایشان بود و همکاری مینمود مسافرت علمی خود را انجام میداد و علاوه بر گمانه های مختلف در تهیه های ما قبل تاریخی به آثار تاریخی متعددی هم برخورد و نتیجه تحقیقات و مطالعات خویش را ضمن مقالات و سخنرانیهای مختلف انتشار داد و در سال ۱۳۳۸ کتابی حاوی مجموعه بررسیهای مختلف خود در باره باستان شناسی ایران بنام (Archéologie de L'Iran Ancien, Leiden 1959) چاپ و منتشر نمود که در چند مورد این کتاب نیز از آن اقتباس و بنام کتاب باستان شناسی ایران قدیم بدان اشاره شده است.

(۵) کتاب باستان شناسی ایران قدیم - واندنبرگ صفحه ۱۹

در بخش صمینگان جهرم آشکده دیگری وجود دارد که بر سر راه قدیم فیروز آباد به فسا و دارابگرد واقع بوده است و در فصل راجع به فیروز آباد ذکر خواهد شد.

۱۰ - لار و برخی نواحی شهرستانهای مجاور خلیج فارس

قصبه لار در جنوب شرقی فارس بمسافت بس طولانی از شیراز یعنی تقریباً ۴۰۰ کیلومتری آن در مسیر راه این شهر به بندر عباس واقع است و از طریق جهرم با آنجا میروند و بر اثر موقعیت تجاری آن در زمان شاه عباس کبیر که بندر عباس رونق فراوان داشت در آن جا بازار و کاروانسرای مهم و عالی ساخته اند و بنام قیصریه خوانده میشود و بازار وکیل شیراز را هم بسبک و پیروی از بازار عهد صفویه لار ساخته اند، بازار لار در تاریخ ۱۹ دیماه ۱۳۱۷ ذیل شماره ۳۱۵ در فهرست آثار ملی ایران ثبت گردیده است.

شهرستان لار در حال حاضر جنوب شرقی ترین شهرستان سرزمین فارس بشمار می رود و در ادوار سابق قسمتهائی از نواحی مجاور آن که اکنون قلمرو استان کرمان یا مربوط به فرمانداری کگل بنادر و جزائر بحر عمان محسوب میشود از لحاظ وضع ابنیه و آشکدهها با آنچه در شهرستان کنونی لارستان وجود دارد شباهت و ارتباط کامل داشته است و طبعاً جای ذکر اینگونه ابنیه در شرح آثار تاریخی استان کرمان و فرمانداری کگل بنادر و جزائر بحر عمان خواهد بود.

بدین لحاظ چهار طاقیهای عهد ساسانی که در محلهای موسوم به در باغ و علی آباد و رحمت آباد واقع در دشت آرزو از توابع بخش بافت (شهرستان سیرجان) کرمان وجود دارد و بنای شگرف دو اسکوبه موسوم به بهشت و دوزخ واقع در نزدیکی سلطان آباد که احتمالاً مربوط بعهد اشکانی است و در پنج کیلومتری چهار طاقی در باغ واقع عیباد طبعاً مربوط به استان فارس نبوده بشرحی که گذشت توضیح درباره آنها ضمن آثار تاریخی استان کرمان بادمذکور اقتدو بهمین ترتیب امکان باستانی نظیر تل گنج که تپه ما قبل تاریخی واقع در نزدیکی نظام آباد از دهستان

فارغان از توابع حاجی آباد (سعادت آباد) بندر عباس است^(۱) و همچنین ویرانه‌های موسوم به قلعه بهمن در سه کیلو متری فورگک و دوی بنای مهم عهد ساسانی واقع در تنگ چک چک بین رستاق و فورگک که یکی از آنها قصر دختر نام دارد و دیگری را آتشکده میخوانند مربوط به قلمرو فرمانداری کگل بنادر و جزائر بحر عمان بوده بیرون از حوزه فعلی استان فارس واقع میگردد لیکن آثاری که در شهرستان های مربوط بفرمانداری کگل بنادر و جزائر خلیج فارس قرار دارد و با شهرستانهای جنوبی فارس مجاور و مربوط میشود یک قسمت ضمن آثار شهرستان لارو قسمتی هم در فصل چهارم ضمن توضیحات راجع به فیروز آباد مذکور میگردد و در آخر بن فصل کتاب نیز درباره آثار تاریخی بندر بوشهر و جزیره خارک اطلاعاتی مرقوم می رود .

آقای پرفسور واندنبرگک که در بهار سال ۱۳۳۶ به نواحی جنوب شرقی فارس و لارستان مسافرت نمود، در زمستان ۱۳۳۸ هم به نواحی واقع در مشرق لارو قسمتهای دیگر خاک فارس عزیمت و در آن نقاط تحقیقات علمی کرده موفق بکشف آثار تاریخی گردید که تا آن وقت ناشناس مانده بود بدین لحاظ مناسب میدانند قسمتهائی از گزارشهای دانشمند مزبور را در این باره که یک قسمت ضمن سخنرانی خود در بیست و چهارمین کنگره خاور شناسان در مونیخ (منعقد در شهر یورماه ۱۳۳۶) ایراد کرده و قسمت دیگر را از راه همکاری و تشریک مساعی صادقانه بر اثر تقاضای اینجانب در اختیار نگارنده گذارده است در این مورد نقل نماید .

استخراج از گزارش آقای پرفسور واندنبرگک در بیست و چهارمین کنگره خاور شناسان در مونیخ :

« ... دسترسی باین ناحیه دور افتاده در پرتو پشتیبانی آقای سامی و مساعدت ژاندار مری ایران امکان پذیر شد و مراتب امتنان خود را از مساعدت ژاندار مری ابراز مینماید، از شیراز باتفاق راهنمای خود علیمراد برزو با همراهی اسکورت

(۱) آثار اخیر الذکر در زمستان ۱۳۳۸ ضمن مسافرت تحقیقی آقای پرفسور و واندنبرگک

که باتفاق آقای علیمراد برزو از کارکنان بنگاه علمی تخت جمشید نواحی واقع در مشرق لارستان صورت گرفت کشف گردیده است و شرحی که توضیح داده شد خارج از استان فارس و شهرستان کنونی لارو واقع میباشد و بدین لحاظ از توضیح درباره آنها در این مورد خودداری مینماید.

ژاندارم عازم شده گاهی بوسیله جیب و گاهی با اسب مسافرت کردیم و از فیروز آباد، جهرم، جویم، لار، فیشور^۱، خنج، کاریان، دارابگرد، رستاق، فورک، طارم، بندر عباس، بندر لنگه، بستک بازدید نمودیم و از لار به شیراز باز گشتیم.

«از ذکر جزئیات این سفر خودداری کرده تنها بد ذکر نتایج عمده آن میپردازیم، جلگه‌ای که بین فیروز آباد و جهرم قرار دارد و شامل بلوک خضر و کوار میگردد از نظر دارا بودن تپه‌های ماقبل تاریخی غنی است و سراورل استین در برخی از آنها کمانه‌هایی زده است ولی این ناحیه بطور کلی در خور کاوشها و تجسسات اصولی میباشد.

«..... در چاه محلّ نزدیک فیشور^۱ ویرانه‌های چارطاقی را بازدید کردیم که آقای ژ. اوبن^(۲) اشاره بوجود آن کرده بود، سه عدد از پایه‌های این چارطاقی به بلندی ۶ متر تا پاتاق آن باقی مانده است (ش ۱۵۹).

«بین منصور آباد و دو بوران یک دیوار استحکاماتی عهد ساسانی برپا مانده است و به نام گردنه بز ن خوانده میشود.....»

قسمتهائی هم از گزارش اختصاصی پروفیسور واند نبرگ رادر باره پنجمین مسافرت علمی او بایران که در زمستان ۱۳۳۸ در قسمتهای مختلف فارس و شهرستانهای بنادر خلیج فارس و نواحی واقع در مغرب لارستان انجام گرفته و نسخه آن رادر اختیار نگارنده گذارده است با تقدیم تشکر از این همکاری صمیمانه در اینجا نقل مینماید:

«..... در سال جاری (یعنی ۱۹۵۹ میلادی = زمستان ۱۳۳۸) مسافرت تحقیقاتی که دنباله تحقیقات تابستانی ۱۹۵۷ (۱۳۳۶) بود صورت گرفت و عمده آن در ناحیه بین فیروز آباد، میمند، آسما نگرد، قیر، مگو، مُر، گله‌دار، علامرو دشت، جم، طاهری یعنی بطور کلی قسمتهای جنوب شرقی فارس و مغرب لارستان انجام پذیرفت..... نتایج عمده این تحقیقات را ذکر مینماید.

(۱) واقع در حدود ۱۲۰ کیلومتری مغرب لار کنار راه کاروان رو لار به بندر بوشهر

(۲) J. Aubin

« از لحاظ ادوار پیش از تاریخ چنین نتیجه گرفتیم که نواحی مورد تحقیق و تجسس علمی فوق دارای آثار کمی از آن ادوار میباشد حتی دشتهای وسیع علامرودشت، گله دار، خنج، مگو از داشتن تپه محروم است. ما فقط دو تپه پیدا کردیم یکی بنام تپه شاهماخ نزدیک دهکده جینگو بر سر راه مگو به خنج و دیگری تپه موسوم به تم گوت یا تل بزرگ نزدیک دهکده باغان بر سر راه هفتوان به گرمیش، از این دو تپه نمونه های سفالی شبیده به سفالهای نخستین سبک تل با کون (نزدیک تخت جمشید) بدست آمد.

« لکن در این نواحی آثار و تپه های متعددی از دوره ساسانی و ابتدای عهد اسلام وجود دارد.

« فقدان آثار ادوار پیش از تاریخ بدون شک ناشی از اینست که نواحی نامبرده در ادوار مزبور به احتمال قوی چندان مسکون نبوده است. در آنجا چشمه سار و قنات و نهر های زیر زمینی و رودخانه های آب شیرین موجود نیست.....».

در اینجا بشرح آثار تاریخی لار و نواحی دیگری که در این قسمت مذکور افتاد پایان می بخشد و بطوریکه در سطور قبل اشاره شد قسمتهای دیگری از چنین آثار واقع در نواحی مختلف مربوط به بنادر خلیج فارس را هم ضمن توضیح آثار شهرستان فیروز آباد در فصل آینده ذکر مینماید.

فصل چهارم - آثار تاریخی فیروز آباد

ویزنی نراسی شهرستانهای بنادر خلیج فارس

فیروز آباد بمسافت قریب ۱۲۰ کیلومتری جنوب شیراز واقع گردیده آثار تاریخی بسیار مهمی از اردشیر بابکان نخستین شاهنشاه سلسله ساسانی و فرزندش شاپور اول در نزدیکی آن واقعست و از نظر اهمیت میتوان آثار تاریخی فیروز آباد را هم طراز با تخت جمشید دانست یعنی همانطور که آثار تخت جمشید یادگارهای عظیم منحصر بفرد هخامنشیان است آثار فیروز آباد نیز نشانه عظمت و قدرت و هنردوستی سرسلسله شاهنشاهان ساسانی بشمار میرود. برای رفتن بفیروز آباد از راه بل فسا جاده سمت راست را ادامه میدهند و چون به دوراهی ثانوی برسند باز هم راه جانب راست را دنبال مینمایند و از کاروانسرای کوار نیز راه بطرف راست بسوی فیروز آباد ادامه پیدا میکند.

نام اصلی و قدیمی فیروز آباد «گور» است که بفرمان اردشیر بابکان آنرا ساخته‌اند و بنا بر نوشته آثار عجم فیروز جد انوشیروان در آنجا ابنیه افزود و امیر عضدالدوله دیلمی غالباً برای تفریح بدانجا میرفت و چون نام «گور» خوش آیندش نبود لذا آنرا بنام فیروز آباد خواندند. (۱)

بنا بگفته ابواسحق استخری شهر گور بسوسله اردشیر در سرزمینی ساخته شد که آب را کد آنرا فرا گرفته بود، این شهر یار نذر کرد که يك شهر و يك آتشگده در محلی که بردشمن خود پیروز گردد بسازد و چون در سرزمین شهر گور بردشمن پیروزی یافت نذر خویش را ادا نمود. . . . دارای چهار دروازه است در خاور باب مهر، در مغرب باب بهرام، در شمال باب هرمز، در جنوب

باب اردشیر (۱)

شهر گورمانند بسیاری دیگر از شهرهای عهد ساسانیان بشکل دایره بنا شده بود (ش ۱۶۰) و در مرکز دایره مزبور مناره چهارضلعی که محل آتش افروخته بود قرار داشت که هنوز بریاست و شرح آن خواهد آمد، در کتابهای استخری و فارسنامه ابن بلخی و آثار عجم و آثار ایران و تألیفات دیگر دانشمندان ایرانی و بیگانه درباره شهر گور و ابنیه فیروزآباد توضیحات مفصل ذکر گردیده در کتاب شاهنامه هم اشاره به آتشکده فیروزآباد و باغها و ساختمانها و میدان اطراف آن شده و طبعا نمیتوان در این راهنمای مختصر بشرح و تفصیل آن پرداخت بنابراین با توجه به هدف این کتاب تا حدی که مناسب باشد بمعرفی آثار تاریخی این محل مهم باستانی میپردازد:

۲۹۱ - دومجلس نقوش برجسته اردشیر بابکان و پل عهد ساسانی در کنار رودخانه تنگاب.

بمسافت قریب هیجده کیلومتر پیش از رسیدن به فیروزآباد (از جانب شیراز) در کوهستان کنار رودخانه تنگاب که آب آن بفیروزآباد میرود يك مجلس نقش برجسته از اردشیر بابکان در حالیکه حلقه شهر یاری را از اهورامزدا میگیرد حجاری گردیده است (ش ۱۶۱) پشت سر اردشیر نقش برجسته چهار نفر از کسان و خاصان وی دیده میشود که نفر اول آنها طفلی بوده با احتمال نزدیک بیقین فرزند و ولیعهدش شاپور اول است، ویرانه های پلی که طبق نبشته پهلوی موجود توسط مهرنرسی وزیر معروف دوران ساسانی (که ذکر او در شرح کاخ سروستان گذشت) بنا شده است (۲) رو بروی همین نقش واقع میباشد و بهمین جهت هم بعضی محققین آنرا مربوط

(۱) نقل از مجلد اول جلد سوم آثار ایران (چاپ هارلم - ۱۹۳۸ میلادی) صفحه ۲۰۰

(۲) مقاله دقیق و جامع آقای پرفسور هنینگ که کتیبه پهلوی نزدیک پل مربوط را با برداری ورنج بسیار خوانده اند و حاوی اطلاعات ذیقیمتی در این باره است بوسیله دانشمند گرامی آقای محمد رضا حقیقی استاد دانشگاه شیراز ترجمه و در صفحات ۷ - ۳۵۲ مجلد چهارم گزارشهای باستان شناسی (چاپ شیراز - ۱۳۳۸) مندرج گشته است.

بزمان اردشیر اول و از بناهای آبرسان وزیر این شهر یادداشته‌اند که البته صحیح نیست، ارتفاع نقش برجسته مزبور بیش از سه متر و پهنای آن در حدود ۵ متر است، آثار موجود پیل در تاریخ ۱۵ دیماه ۱۳۱۰ ذیل شماره ۹۰ و نقش برجسته مزبور در تاریخ ۱۲ اسفند ۱۳۱۵ ذیل شماره ۲۶۸ به ثبت آثار ملی رسیده است.

بمسافت قریب یک کیلومتر و نیمی بعد از این نقش بجانب فیروز آباد بر بالای کوهستان نزدیک جاژه در همان قسمت یعنی جانب راست رودخانه تنگاب محوطه کوچکی را مسطح نموده نقش برجسته بزرگ دیگری از اردشیر بابکان را بر کوه کنده‌اند، این نقش صدمه و خرابی بسیار دیده است و صحنه پیروزی اردشیر را بردشمنان وی نشان میدهد، اردشیر سوار بر اسب بردشمن خود تاخته او را با نیزه از پای در آورده است (ش ۱۶۲) پشت سر او سوار دیگری است که تصور می‌رود آبرسان وزیر اردشیر باشد (ش ۱۶۳) و پس از او سواری دیده میشود که مردی را در بغل گرفته ظاهراً باسارت در آورده است (ش ۱۶۴)، نقش برجسته بزرگ مزبور نیز در تاریخ ۱۲ اسفندماه ۱۳۱۵ ذیل شماره ۲۶۸ در فهرست آثار تاریخی ایران ثبت رسیده است.

۳- قلعه دختر

اثر تاریخی دیگری که بیش از رسیدن بفیروز آباد بمسافت قریب ۶ کیلومتری قصبه کنونی فیروز آباد جلب نظر میکند آثار قلعه معظمی از سنگ و گچ بر فراز کوه است که در زمان ساپورا اول آنرا ساخته‌اند و مشتمل بر ابنیه تودرتو و مخزن آب که در سنگ کوه ایجاد نموده‌اند و احتیاجات دیگر قلعه است (ش ۱۶۵) که برای دفاع از پابتخت شاهنشاه ساسانی در محل مرتفع مشرف بجاده احداث کرده‌اند (ش ۱۶۶) و وضع ساختمان آن به خوبی و استحکام ابنیه اردشیر بابکان نیست، این اثر تاریخی در تاریخ ۱۲ اسفندماه ۱۳۱۵ ذیل شماره ۲۶۹ در فهرست آثار ملی ایران ثبت گردیده است.

۴- آثار شهر قدیم فیروزآباد (یاگور قدیم)

بیرون قصبه کنونی فیروزآباد در جانب شمال غربی آن محوطه وسیعی است که محیط آن در حدود یک فرسنگ بوده آثار حصار قدیم آن پدیدار و تمام محوطه پوشیده از ابنیه سنگی و آجری دوران ساسانیان است و از محلّهای مهم تاریخی بشمار میرود و شایستگی آنرا دارد که در فرصت مناسب با فراهم داشتن وسایل کار بکاوش علمی و خاکبرداری و مرمت آثار آن پرداخته شود، نام کنونی این ویرانه‌ها ده شهر است و در نزدیکی آنجا آبادی بنام اردشیر وجود دارد.

مناره

بشرحی که گذشت در میان ویرانه‌های مزبور مناره چهارضلعی بلندی سرپا مانده است که آنرا از سنگ و گچ ساخته‌اند و قسمت پائین هر ضلع آن متجاوز از ۱۱ متر بوده بلندی آن قریب به ۳۳ متر میرسد و بوسیله بلکان خارجی بی‌الای آن می‌روند و هر قدر بالاتر می‌رود طبعاً از بدنه مناره بمیزان بهنای بلکان کاسته می‌شود (ش ۱۶۷) این مناره جالب توجه اثر تاریخی منحصر بفردی از آغاز دوران ساسانی بشمار میرود و با مختصر بررسی درباره آن میتوان بخوبی دریافت که سنت احداث بنای مناره هم در ایران مربوط بادوار پیش از اسلام است. بمسافت کمی از مناره مزبور بقعه امامزاده جعفر قرار دارد و در کنار این بقعه قطعه ستونی از عهد هخامنشی باقی و شایسته بررسی و تجسس علمی بیشتر در محل میباشد. (۱)

آتشکده

بمسافت مختصری از مناره مزبور ویرانه‌های آتشکده فیروزآباد باقی است که از سنگهای تراش بزرگ ساخته شده بود و با امعان نظر در توضیحات مذکور در کتاب آثار ایران (۲) چنین معلوم میگردد که ابتدا صقه بزرگی بشکل مربع

(۱) اقتباس از گزارش اداره باستان شناسی فارس - مجله باستان شناسی - شماره اول - بهار

و تابستان ۱۳۳۸ - صفحات ۱۶۰ و ۱۶۱

(۲) مجلد اول از جلد سوم صفحات ۲۱ تا ۲۵

مستطیل بدر ازای ۸۲/۱۰ متر و پهنای ۶۶/۱۰ متر ساخته با تخته سنگهای بزرگ منظم آنرا فرش کرده اند و در میان این صّفه سکوی مربعی به بلندی ۸/۸۶ متر که هر ضلع آن ۲۶/۱۰ متر بوده است بنیاد نهاده اند و بر بالای این سگ و چهار طاقی بزرگی ساخته بودند که دهانه هر يك از طاقهای چهار جانب آن ۱۱ متر و کلفتی پایه های آن پنج متر بوده است و بر فراز این بنا گنبدی افراشته بدینوسیله چهار طاقی مجال و معظمی در میان صّفه بزرگ برپا نموده بودند که نه تنها بواسطه بلندی آن و مشرف و مسلط بودن بر تمام شهر و ابنیه امتیاز خاصی داشته است بلکه از کلیه چارطاقهای دیگر عهد ساسانی هم بزرگتر بوده است و مناره سابق الذکر نیز داخل صّفه بزرگ قرار میگرفته است و برای مراسم نیایش و نهادن آتش افروخته در فضای باز محوطه وسیع و مجهزی بشرح بالا با مناره مزبور در وسط پایتخت اردشیر بابکان بوجود آورده بودند و اکنون فقط مناره برپا مانده از بقیه ابنیه فوق چیزی باقی نیست و با خاکبرداری و تفحص علمی بقایای آنها را میتوان در دل خاک جستجو نمود .

ویرانه های شهر قدیم فیروز آباد یا گور قدیم ضمن نخستین فهرست آثار ملی ذیل شماره ۱۷ در تاریخ ۲۴ شهریور ماه ۱۳۱۰ به ثبت تاریخی رسیده بنای مناره فوق و ویرانه های آتشگده مهم فیروز آباد نیز ذیل شماره ۲۸۹ در تاریخ ۲۹ آذر ماه ۱۳۱۶ در فهرست آثار ملی ایران ثبت گردیده است .

۵ - کاخ اردشیر بابکان

بیرون از ویرانه های گور قدیم و آثار فوق بمسافت قریب دو کیلومتری شمال آنها بنای معظم سنگی که دارای سه گنبد و ایوانها و دهلیزها و اطاقهای متعدد بوده برپاست (ش ۱۶۸ و ۱۶۹ و ۱۷۰ و ۱۷۱) و گچ بریها و تزئینات بالای درهای داخل بنا شبیه تزئینات بالای آستانه های سنگی تخت جمشید بوده (ش ۱۷۲) میرساند که اردشیر بابکان در احداث کار خود به آثار کاخهای شاهنشاهان هخامنشی توجه و ابراز علاقه مینموده است . بیرون کاخ هم چشمه سار و آب روان و بر که و درختان برصفا و کیفیت این اثر تاریخی مهم می افزاید . مرمت و نظافت و تجدید ساختمان

قسمتهای فروریخته این بنای معظم همانند اقداماتی که در تخت جمشید و پاسارگاد و سروستان انجام گرفتند است از آرزوهای دیرین علاقه‌مندان به مفاخر ملی بوده باید انتظار روزی را داشت که سطح اقدامات باستانشناسی فارس اقتضای خاکبرداری، صحیح اساسی و کاوشهای علمی در فیروزآباد را بنماید ضمناً کاخ اردشیر هم بنحو شایسته مرمت و اصلاح گردد.

کاخ اردشیر بابکان ذیل شماره ۸۹ در تاریخ ۱۵ دیماه ۱۳۱۰ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت تاریخی رسیده است.

بطوریکه قبلاً توضیح داده‌ام اهمیت آثار فیروزآباد بیش از آنست که در این مختصر معرفی گردد لکن به تناسب گنجایش کتاب حاضر بذکر شرح اجمالی درباره آن اکتفا نمود و امیدوار است زودتر در این جایگاه مهم تاریخی ایران اقدام بایجاد مرکز ماندبنگاه علمی تخت جمشید بشود و حق آثار مزبور چه از لحاظ خاکبرداری و کاوش علمی و چه از نظر مرمت و صیانت آثار و چه از نظر تهیه کتابهای جامع و کافی ادا گردد. (۱) بنا بر این صحبت خود را در این موضوع خاتمه داده به معرفی آثار واقع در حول و حوش فیروزآباد خصوصاً نواحی واقع در جنوب آن که قسمتی هم مربوط به شهرستان‌های بنادر خلیج فارس است می‌پردازد:

۶ - قدمگاه و سم دلدل در کارزین

بلوک قیر و کارزین در سمت جنوب شرقی فیروزآباد واقع گشته است، قیر تقریباً در ۶۵ کیلومتری جنوب شرقی فیروزآباد و کارزین قریب ۲۰ کیلومتری جنوب قیر قرار دارد. در بین گردنه گلومشگ و کارزین تخت سنگ مکعبی وجود دارد که هر جانب آن قریب به چهار متر است و بر یک طرف تخت سنگ مزبور نقش برجسته شخصی دیده میشود که کمائی بدست دارد، این تخت سنگ را در محل بنام قدمگاه میخوانند و اطلاع از تاریخ نقش برجسته آن نیازمند به ملاحظه نقش

(۱) در موضوع قطعه ستونی از عهد هخامنشی که نگارنده کتاب در فروردین سال ۱۳۲۹ در یکی از باغهای فیروزآباد یا بالاده دیده‌ام و محل آن درست بخاطر نمازده است ضمن توضیحات مربوط به بالاده که در صفحات بعد خواهد آمد اطلاعاتی مرقوم رفته است.

مزبور از نزدیک یا لا اقل عکس آن میباشد. چند فرسخ پائین تر یعنی جانب جنوب تخت سنگ مزبور چند حفره بر سنگ نمودار است که مردم بآن سم دلدل میگویند. (۱)

۷ - جاده عهد ساسانی بین فیروز آباد و خلیج فارس

آقای پروفیسور واندنبرگ ضمن گزارش مربوط به مسافرتش در زمستان ۱۳۳۸ که طی توضیحات مربوط به لارو نواحی مجاور آن بدان اشاره کردیم چنین مینویسد: «..... توانستیم جاده ای از عهد ساسانی را که مستقیماً از فیروز آباد بخلیج فارس میرفت و از کنار سیاه (۲) و دهرام و میان دشت و دز گاه و جم بطرف بندر طاهری امتداد می یافت طی نمائیم.

«این راه بطول ۲۵۰ کیلو متر بوده فقط بوسیله قاطر میتوان بدان رسید..... هنوز در برخی محل های آن سنگ فرش قدیمی که در صخره کوهستان تراشیده شده است وجود دارد و از وسط کوهستانها گذشته دره های کنار سیاه و دهرام و میان دشت و جم را قطع میکند....»

«..... این جاده تا قرن دهم (قرن چهارم هجری) و تا هنگام سقوط بندر سیراف که ویرانه های آن نزدیک بندر طاهری واقع است راه تجارتی بود. اهمیت اصلی این جاده برای تاریخ عهد ساسانی خصوصاً از نقطه نظر اقتصادی شایسته توجه مخصوص است. زیرا بوسیله آن ارتباط تجارت از راه دریا با داخل کشور تأمین میگشت.»

عکسی از یک قطعه نمونه این جاده ضمن تصاویر آخر کتاب از نظر خوانندگان عزیز میگذرد (ش ۱۷۳)

(۱) اطلاعات راجع به تخت سنگ قدمگاه و سم دلدل توسط آقای علی اکبر بصیری مدیر کتابخانه ملی فارس بدست آمده است.

(۲) کنار بضم کاف نام پارسی سدر و درخت سدر است که در خاک فارس بسیار معمول و مصطلح میباشد.

۸ - مجموعه ابنیه آتشکده بزرگ عهد ساسانی

طبق آنچه در گزارش سابق الذکر آقای پروفیسور واندنبرگ اشاره شده است در جلگه کنار سیاه بمسافت قریب سی کیلو متری جنوب فیروز آباد بقایای ابنیه‌ای وجود دارد که بنظر دانشمندان مزبور احتمالاً بزرگترین مجموعه موجود ابنیه آتشکده‌هاست (ش ۱۷۴) و تا کنون هم از آن اطلاع نداشته‌اند طبق نوشته دانشمند مزبور دیوار خارجی آتشکده که هنوز آثار آن مشهود است بدرازای ۸۵ متر و پهنای ۴۰ متر میباشد. درون این حصار هنوز ساختمانهای آتشکده و چارطاق و منزلهای مؤبدان و راهروهای زیر زمینی بصورت نسبتاً خوبی باقی است، تمام ساختمانها را از سنگهای لاشه که در محل مزبور فراهم میآید با ملاطی از کچ ساخته‌اند، پائین تپه‌ای که این مجموعه بنا بر فراز آن قرار دارد محوطه وسیعی دیده میشود که از سنگهای پراکنده پوشیده است و بدون تردید آثار ابنیه مختلف میباشد.....»

۹ - کاروانسراهای عهد ساسانی

«..... در سه کیلو متری جنوب آتشکده فوق الذکر کاروانسرائی وجود دارد که احتمالاً متعلق بعهد ساسانی است. این کاروانسرا نمونه واقعی جایگاه سکونت را در زمانهای گذشته مشرق زمین نشان میدهد و مشتمل بر صحن بزرگی است که در اطراف آن اطاقها واقع میباشد، اطاقها بسبک عهد ساسانی ساخته شده سه طرف آنها بسته است و روبه صحن کاروانسرا باز میشود، نقشه کاروانسرا بصورت مربعی است که هر ضلع آن ۳۲ متر بوده تنها یک در از جانب مشرق به بیرون دارد، هر اطاق بدرازای ۵/۳۰ متر و پهنای ۳/۴۰ متر و بلندی ۲ متر است.

« آثار سه کاروانسرای دیگر نیز بر سر راه فیروز آباد به خایج فارس بدیدار میباشد» (۱).

(۱) استخراج از گزارش اختصاصی پروفیسور واندنبرگ.

۱۰ - جاده عهد ساسانی بین فیروز آباد و دارابگرد

جاده دیگر عهد ساسانی بین فیروز آباد و دارابگرد هم از جمله آثاری است که ضمن تجسسات علمی آقای پروفیسور واندنبرگ در زمستان ۱۳۳۸ کشف گردید ، پروفیسور واندنبرگ ضمن گزارش اختصاصی خود در این باره چنین مینویسد :

« جاده دیگری از عهد ساسانی از فیروز آباد بطرف فسا و دارابگرد میرفت و از طریق میمند و آسمانگرد میگذشت و در آنجایی هم بر روی آب فسا (قره آقاج یا مند) واقع بود ، در طول این جاده هنوز بقایای ابنیه عهد ساسانی بر پا است که مناسب میداند از بین آنها چارطاقیهای کراته و زاغ را عنوان نماید » .

یکی از چارطاقیهای مورد ذکر آقای پروفیسور واندنبرگ که در طول راه عهد ساسانی بین فیروز آباد و دارابگرد قرار دارد در گزارش آقای علیمرادبرزو جهت بنگاه علمی تخت جمشید بعنوان « يك چار طاق بزرگ بین صمیکان و میمند » نام برده شده است و توضیح آن را تحت عنوان آتشکده صمیکان مذکور میدارد .

۱۱ - آتشکده صمیکان

در کتاب آثارعجم نام این محل صمیکان مرقوم رفته و چنین اشاره شده است که میگویند در قدیم کان سیم بوده است و بمسافت بیست و سه فرسنگی جنوب شیراز واقع میباشد (۲) اکنون صمیکان نام بخشی واقع در شمال غربی جهرم است که از يك سو به شیراز و از طرف دیگر به فیروز آباد مربوط میگردد و مرکز آن نیز بهمین نام خوانده میشود .

مسافت صمیکان تا جهرم در حدود ۶۰ کیلومتر و تا شیراز حدود ۱۴۰ کیلومتر و تا فیروز آباد نیز بالغ بر ۶۰ کیلومتر میباشد ، بین صمیکان و فیروز آباد قصبه میمند

قرار دارد که مسافت آن تاهر يك از دو محل نامبرده در حدود ۳۰ کیلومتر میشود . طبق گزارش آقای علیمراد برزو که قبلاً بدان اشاره نمود چهار طاقی بزرگی از عهد ساسانی بین صمیکان و میمند واقع گردیده است .

باتوجه با آنچه ضمن شرح آثار تاریخی مکشوفه در نواحی جنوبی فارس و شهرستانهای بنادر خلیج فارس گذشت و شمه ای از آن راضمن توضیحات مربوط با آثار تاریخی لارستان ذکر نمودیم و یک قسمت هم در فصل مربوط به فیروز آباد مذکور گردید میتوان گفت که اساساً به علت نبودن شرائط مساعد جهت تحقیقات علمی در ادوار گذشته بسیاری از امکنه تاریخی فارس از نظر دانشمندان و باستان شناسان مکتوم مانده بود و این موضوع در استانهای دیگر ایران نیز کم و بیش صدق مینماید بنابر این از جمله وظائف آینده باستان شناسی ایران همانطور که توجه بان هم شده است انجام مسافرتهای تحقیقی و شناساندن وضع آثار باستانی مختلف ناشناس مانده در سرزمین وسیع و تاریخی ایران میباشد .

اینک صحبت خود را در باره آثار تاریخی جنوبی فارس خاتمه داده بشرح آثار تاریخی نواحی غربی فارس می پردازد .

فصل پنجم - آثار تاریخی نواحی غربی فارس

پل آبگینه و کازرون ، بالاده ، جره ، فرآش بند ، سر مشهد ،
پیشاپور ، تنگ چوگان ، نورآباد ، فلیان

۱- پل آبگینه و کازرون

شهر کازرون بمسافت ۱۲۳ کیلومتری مغرب شیراز قرار دارد و جاده‌ای که از شیراز بدانجا میرود از کتل‌های شکفت و خطرناک معروف به کتل پیرزن و کتل دختر میگردد ، پس از پایان یافتن کتل‌های مزبور هنگامیکه بجلگه میرسند قریب دوازده کیلومتر بکازرون مانده پل آبگینه واقع شده است و بر انتهای دماغه کوه نقش برجسته‌ای از دوران قاجاریه وجود دارد .

نقش برجسته پل آبگینه

این نقش برجسته متعلق با اواخر عهد فتحعلیشاه بوده تصویر شاهزاده تیمور میرزا را نشان میدهد که بر صندلی شاهانه نشسته شیری را در کنار خود نگاه داشته است (ش ۱۷۵) زنجیر شیر جلوسینه حیوان نمودار و دست چپ شاهزاده بر پشت گردن شیر است و اشعاری در مدح تیمور میرزا که با عنوان تیمور شاه خوانده شده و در ثنای او که شیری را رام نموده است بر پهلوی نقش نوشته‌اند، چند بیت از اشعار مزبور را در اینجانب نقل مینماید :

تیمورشه آنکه در جهان نامش باد آرامش این جهان (بآرا)مش باد
شیر رمی از معدلتش رامین گشت چون شیرزید شیر فلک رامش باد

بر کوه مثال شاه تیمور است این یا بر فلک آفتاب پر نور است این
یا جلوه حق فتاده بر طور است این نشکافد اگر تجلیش دور است این

ذکر عنوان شاه برای فرزندان فتحعلیشاه قاجار در نیمه دوم سلطنت شهریار
مزبور امری رایج بوده عناوین عباس شاه برای عباس میرزا در آذربایجان و بهمن شاه
برای بهمن میرزا در سمنان در کتیبه‌های تاریخی معمول بوده فرزندان ارشد دیگرش
نیز بدین عنوان خوانده میشدند .

بر جانب راست تصویر شاهزاده نقش محمد خان لک و بر جانب چپ او نقش
منوچهر خان که قلیان بحضور شاهزاده میدهد حجاری گردیده است، نقش خسرو خان
تفنگدار بر دیواره سمت راست و تصویر شخص دیگری در بدنه سمت چپ نموده شده نقش
بازشکاری بر روی پایه نیز در جانب چپ شاهزاده حجاری گشته است ، سراینده
اشعار وصال شیرازی و نویسنده آنها عباس ابن یحیی و استاد سنگتراش این مجلس
احمد حجّار معرفی گردیده سال تاریخ آن در این ابیات سروده شده است :

وصال از بهر تاریخ چنین کار که مزد او بهشت جاودانست
طلب میکرد مصراعی خرد گفت بگرد آسمانی کهکشانش

از مصراع آخری سال تاریخ ۱۲۴۵ حاصل میشود که پنجسال پیش از پایان
سلطنت فتحعلیشاه باشد ولی در زیر آن سنگ رقمی شبیه ۱۳۱۰ نوشته‌اند که
درست نمایان نیست و نمیتوان بدان استناد جست .

کازرون

بر طبق نوشته کتاب آثار عجم (۱) هنگامیکه شاپور اول شهر شاپور را ساخت «کازرون را نیز عمارت کرد و از توابع قرارداد بعدها قباد پدرا نوشیروان هم آنرا مرمت نمود.» و در دنباله این سطور اشاره میکند که در فصل بهار «صحرا و دشت آن همه با طراوت و خضرست و از این جهت آنجا را شهر سبز نیز گویند و در سابق و قدیم الایام اسم آن شهر (نورد) (۲) بوده است.»

دانشمند محترم جناب آقای محمد حسین استخر در مقاله‌ای که بمناسبت بریاشدن مجسمه شاپور در شماره مورخ ۱۰ فروردین ۱۳۳۷ روزنامه اطلاعات مرقوم داشتند چنین نوشته‌اند که «شهر شاپور پس از استیلای عرب به آبادی و رونق باقی بود خرابی و ویرانی آن بدست مردی باغی و ستمکاری بنام ابوسعید شبان کاره که مورد تعقیب سلطان محمد سلجوقی در سال ۵۰۲ هجری بود وقوع یافت و بجای شاپور شهر کازرون فعلی بنای آبادی گذاشت.»

در شهر کازرون اثر تاریخی مهمی سراغ نمی‌رود، محل معروف و دیدنی آن باغ نظر در خارج شهر جانب جنوبی شاهراه شیراز به بو شهر است که بواسطه دارا بودن درختهای نارنج بلند و کهن سال و تنومند معروف میباشد و در کتاب فارسنامه ناصری درباره آن چنین نوشته شده است: «در میانه جنوب و مغرب این قصبه باغ نظر است که حاجی علی قلی خان در حدود سال هزار و صد و هشتاد و چهار خیابان آنرا درخت نارنج کاشته و درازی دو خیابان آن نزدیک بدویست ذرع و خیابان دیگرش از صدوسی ذرع بیشتر است و درختهای نارنج باغ نظر همانست که حاجی علی قلی خان کاشته است و هنوز بخرمی و تنومندی باقیست.» (۳)

از جمله آرامگاههای بزرگان در کازرون یکی آرامگاه شیخ ابوریحان

(۱) چاپ بمبئی محرم ۱۳۱۴ قمری صفحه ۲۷۹

(۲) نوردن خورد

(۳) نقل از صفحه ۲۴۹ فارسنامه ناصری تألیف حاج میرزا حسن فسائی، چاپ تهران

معروف به شیخ مرشد است که مدفنش در محله گنج آباد قرار دارد و در کازرون به قبر شاسجاق معروف است، دیگر مقبره شیخ امین الدین که از فحول عرفا بوده مقبره بزرگ و مفصلی داشته که اینک ویرانه‌های آن بیرون شهر در پای کوه شمال واقعست، همچنین مقبره شیخ زین الدین علی بن مسعود برادر شیخ امین الدین و بسیاری مقابر دیگر، در ده بلیان هم مقبره شیخ عبدالله بلیانی قرار دارد، در دوآن از توابع کازرون نیز قبر علامه دوآنی است. (۱)

اکنون بذکر بنای تاریخی واقع در خارج شهر کازرون که چهارطاقی آتشکده ویرانی از عهد ساسانیان باشد میپردازیم:

آتشکده کازرون

این آتشکده که چهارطاقی کوچکی است بمسافت ده کیلومتری جنوب شرقی کازرون واقع میباشد بدینقرار که چون از پل آبگینه به کازرون بروند ده کیلومتر پیش از رسیدن بکازرون در یک کیلومتری سمت چپ جاّه واقعست و این مکان تقریباً ابتدای راه کازرون به طرف جره و فزاش بند است که شرح آن خواهد آمد. آقای مهندس م. سیرو (۲) که در سال ۱۳۱۶ بکشف این بنا نائل گردید چنین توضیح میدهد که گویا منظر دیوار کلی جلوچارطاق باعث شده باشد کسی بدان توجه ننماید، نقشه آن در کمال سادگی و مشتمل بر چهار پایه سنگی بوده است که چهارطاق بر فراز آن زده اند و گنبد شلجمی بر بالای آنها استوار نموده اند و تمام اینها از سنگ و ملاط گچ فراوان ساخته شده بود و اکنون جز سه پایه و دولنگه طاق نیمه ویران چیزی از آن نمانده است. اندازه بیرون بنا تقریباً ۵/۳۰ متر در ۵/۳۰ متر و کلفتی پایه ها یک متر و دهانه هر یک از چهار طاقهای چهار جانب آن ۲/۵۰ متر و ارتفاع تیزه هر کدام از طاقهای مزبور تا کف زمین قریب ۲/۴۰ متر بوده است (۳)

(۱) - نام بزرگان فوق ازنامه مورخ ۳۸/۴/۲۱ دانشمند محترم آقای علینقی بهروزی

بعنوان باستان شناسی فارس استخراح و استفاده شده است

(۲) Maxime Siroux

(۳) نقل از مجلد اول جلد سوم آثار ایران (چاپ هارلم - ۱۹۳۸) صفحه ۱۳۸

این بنای تاریخی در تاریخ بیستم بهمن ماه ۱۳۱۸ ذیل شماره ۳۳۱ در فهرست آثار ملی ایران ثبت رسیده است ، بمسافت ۵۵ متری شمال شرقی چهار طاقی مزبور درون باروی آن چاه بزرگی که با مصالح مرغوب ساخته شده و همچنین آثار حوض ویرانی موجود است که مربوط به ابنیه متعلق به آشکده نامبرده بنظر میرسد .

بشریحی که در ضمن معرفی آثار تاریخی جره توضیح داده خواهد شد چارطاقی کازرون یکی از پنج آشکده‌ای است که مهرنرسی در نواحی کازرون و جره و قرآش بند ساخته است و از نظر طرز سنگهای بادبروسبک ساختمان با کاخ سروستان که آنهم بوسیله مهرنرسی بنیاد گردیده است شباهت زیاد دارد .

اینک بذکر آثار تاریخی نواحی جنوب شرقی کازرون یعنی بالاده و جره و قرآش بند پرداخته سپس بشرح آثار شاپور و نواحی غربی تر آن مبادرت مینماید .

۲ - بالاده و جره و قرآش بند

جره نام بلوک است و مرکز آن اشفایقان نام دارد که عموماً آنرا نیز قصبه جره میخوانند . برای رفتن بجره معمولاً از کازرون به طرف پل آبگینه میآیند ولی مستقیماً بجانب پل نمیروند بلکه جاده‌ای را که بطور مورب از پل بتدریج دور شده بجانب راست متمایل میگردد ادامه میدهند و از آبادی **فامور** و کنار دریاچه پریشان یا پریشم که دریاچه فامور هم مینامند گذشته به آبادی بسیار معروف **بالاده** میرسند ، طی مسافت از کازرون تا بالاده بوسیله اتومبیلهایی که برای راههای فرعی و ناهموار مناسب باشد در حدود سه الی چهار ساعت انجام میگیرد .

در یکی از باغهای فیروز آباد یا بالاده^(۱) قطعه بدنه ستون شکسته از سنگ گرانیت سبز بطول قریب ۹۰ سانتیمتر و قطر بیش از ۵۰ سانتیمتر بر زمین افتاده است

(۱) در فروردین ماه ۱۳۲۹ که اینجانب بفاصله ده روز آثار تاریخی فیروز آباد را بازدید نموده صمناً از بالاده هم عبور کرده‌ام قطعه ستون مورد ذکر را در یکی از دو محل مزبور دیدم و زاینکه همان هنگام این مطلب را یادداشت نموده‌ام بسیار شرمنده و متأسف بوده امیدوارم مجدداً اطلاع صحیح در این باره بدست آورم